

Валентина Піскун

Формування культурного простору сучасної України: взаємодія українського і запозиченого

В статті аналізується процес формування українського культурного простору, акцентується увага на вмотивуванні використання запозичуваного в культурному побутуванні.

The process of creation of Ukrainian cultural space' is analyzed in the article. Special attention is concentrated on the motivation of incorporation of adopted cultural material into Ukrainian cultural essence.

Формування культурного простору сучасної України є одним із основних завдань гуманітарної політики держави. Ключовими моментами у визначенні цілеспрямованості розвитку держави і суспільства є політика національної пам'яті й ідентичності [7; 4]. Саме завдяки розумінню суспільством спільності історичної долі, історичних міфів і героїв, культурних артефактів, утрадиціювання особливостей буденного життя і свята здійснюється виховання патріотизму, а, отже, й твориться культурний простір.

Культурний простір сучасної України формується під впливом взаємовиключних факторів: з одного боку – це феномен радянського, частково конвертованого в сучасне українське, а з іншого – вплив глобалізаційних процесів, які розмивають, а часом і знищують національні культури, які не здатні належним чином самостверджуватися і самозахиститися. Невід'ємною особливістю формування культурного простору сучасної України є також і взаємодія власне української культури та культур інших корінних народів та національних меншин, котрі проживають на теренах України. Культурне розмаїття та сприйнята взаємодія в межах цього простору власне є тією особливістю, яка й визначає як сучасне України-держави, так і її майбуття. Окрім того, слід зважувати на ще одну супроводжувальну складову – систему переоцінки цінностей. Як зазначає І. Бондар-Терещенко: «Традиційна система стосунків, що споконвіку існували між державою і суспільством, а також мистецтвом і суспільною роллю окремих його видів, останнім часом, як стає бачити, значно змінилися. У відповідний спосіб змінилися й орієнтири та стратегія теперішніх митців в Україні, що примусили останніх по-новому глянути на самий сенс сучасного мистецтва. Себто на очі стає проблема актуальної теорії «оновленої» культури, явищем якої нині вільно вважати лише внесення «профанного» елемента в поле традиційного культурного дискурсу, що, у свою чергу, тягне за собою обов'язковий момент переоцінки цінностей» [1, с. 159].

У сучасній культурології культурний простір розглядається як простір, утворений багатьма феноменами культури, що переплітаються і взаємодіють один із одним. Культурний простір – це, водночас, зосередження багатьох об'єктів. До них відносяться окремі феномени культури та їх різноманітні комплекси й групування, і, нарешті цілі культурні світи – національні культурні спільноти, цивілізації [6]. У 2009 р. Український центр культурних досліджень завершив роботу над проектом «Дослідження проблем трансформації культурної сфери та шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку сучасної України» виконавці О. А. Гриценко (редактор-упорядник), В. Солодовник, М. Рябчук, І. Булінка, Н. Гончаренко, О. Ірванець, І. Кулінкович. Авторським колективом було подано аналітичний огляд і рекомендації. Ними ж було дано визначення поняття національний культурний простір. «Національний культурний простір будемо визначати як сукупність публічних сфер суспільно-

культурної діяльності, котрі в повній мірі здатні забезпечувати культурні, мовні, інформаційні потреби громадян України. Він охоплює всі галузі мистецької, культурно-просвітницької, дозвілєвої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, українські ресурси Інтернету, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидавництва та книгорозповсюдження, ринки інших культурно-мистецьких продуктів та послуг, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства» [5].

Не заперечуючи уже існуючі визначення, вважаємо, що можливий і інший підхід до визначення поняття культурного простору. На нашу думку, *культурний простір це – ідейно унаснажена формами культури й об'єктами (комплексами) буттєва сутність соціуму, що увиразнюється у звичках і способах поведінки людини у повсякденному житті*. Культурний простір взаємопов'язаний з іншими поняттями, яке ще на початку ХХ ст. обґрунтував С. Рудницький – життєвий простір. Саме в межах життєвого простору певної спільноти й реалізується (твориться, засвоюється й шириться за його межі) національна культура. Один із відомих англійських філософів Р. Вільямс наголошував на процесі «вписування себе в свою землю». У відомому есе «Культура – буденна» (1962) він писав: «Кожна людська спільнота має свою власну форму, свої власні цілі й призначення, свій власний сенс. Кожна людська спільнота втілює й виражає всі ці речі у своїх суспільних інституціях, а також у своєму мистецтві, науці й освіті. Тож формування спільноти – це знаходження спільних значень, понять, напрямків, а розвиток спільноти полягає в їх активному обговоренні й переосмисленні, перевизначенні під тиском досвіду, спілкування, нових відкриттів, у вписуванні себе в свою землю» [5].

Сучасна українська культура за роки незалежності так і не виборсалася з меж провінційності, підрядності й упослідженості. І хоча окремі представники в певних сферах досягли успіху, але він не став вмотивовано утверджуваним на державному рівні і соціо-культурно домінуючим. Прикладом може бути всесвітньо визнана творчість художника Івана Марчука, лауреата національної премії імені Тараса Шевченка. У 2006 р. Міжнародна академія сучасного мистецтва у Римі прийняла Івана Марчука до лав «Золотої гільдії» та обрала почесним членом наукової ради академії. Це перший випадок визнання українського художника інституцією такого високого рівня. Сьогодні «Золота гільдія» нараховує 51 художника з усього світу. У жовтні 2007 р. Іван Марчук був включений до британського рейтингу «Сто геніїв сучасності» (72-е місце) [10]. На формування рейтингу впливали: роль в зміні системи поглядів, суспільне визнання, сила інтелекту, досягнення та культурна значимість кожного з кандидатів. Враховуючи заслуги майстра, підтримуючи ідею створення музею його картин на Андріївському узвозі, у 2005 р. Президент України Віктор Ющенко навіть заклав капсулу на місці

майбутньої споруди. Проте музей так не було споруджено. Найбільше на що вистачило можливостей і бажання – 20 квітня 2010 р. в школі рідного села Москалівка Лановецького району на Тернопіллі відкрили Музей-кімнату Івана Марчука [3]. Тобто, є визнання художника, захоплення його картинами, виставки, які завжди мають успіх, проте відсутній глибинний вплив майстра на формування українського культурного простору й національної свідомості. Письменник В. Шевчук у передмові до книги Б. Гориня «Туга Віктора Цимбала» причину такого явища побачив у тому, що «Україна, хоч і стала самостійною державою, але не українською відстороненою, ба й ворожою до нашої культури» [2, с. 11]. Подібні думки неодноразово висловлював культуролог і письменник Іван Дзюба. А філософ П. Кралюк справедливо наголошує: «за часів незалежності ми так і не змогли утвердити в нашій країні українську «культурну гегемонію», власне створити свій потужний український символічний світ, інформаційний простір... Кому вдається утворити свій символічний світ, нав'язати власні уявлення про оточуючу дійсність, стати «володарем дум», той отримає та втримає політичну владу» [4].

У чому ж причина того, що українці так і не спромоглися самоствердитися в своїй державі через культуру й засобами культури як способом швидкого реагування на потреби? Як відомо, з інформаційно-семіотичної точки зору форми культури – це форми, у яких існує, зберігається і розвивається інформаційно-знаковий зміст суспільного життя. Тобто, саме через форми культури як засоби, за допомогою яких визначаються умови життя людини, розвиваються людські потреби й формуються цінності (суспільні, національні, родинні, особистісні). У специфічних формах культури вирішується завдання збереження, відтворення і примноження соціальної інформації. Виховання і навчання, звичаї і традиції (на чому базується поняття будень і свято), міфи і перекази, бібліотеки і музеї – це ті культурні форми, у яких здійснюється збереження і передача майбутнім поколінням людей досвіду попередніх поколінь.

У пострадянській Україні упродовж останніх 20 років спостерігаємо такі явища, які є визначальними у дихотомії власне – занесене й переважаючими складовими формованого українського культурного простору: 1) виразно окреслені риси кризової моралі; 2) тиск зовнішніх факторів на рівень культурної запозичуваності; 3) радянське як сутнісно-наповнюване й споглядально-ностальгійне (основним фактором тиску виступають ЗМІ); 4) українське як елітарне й водночас у масовому вияві пролетаризовано вульгаризоване, а загалом – провінційне; 5) відсутність чітко сформованої політики національної пам'яті, а – відтак і повільно утверджувана національна ідентичність; 6) стереотипність мислення і способів поведінки державної бюрократії, що загалом вимальовується як відсутність стратегії загальнонаціонального поступу.

У свій час П. Сорокін окреслив риси кризової моралі в суспільстві у перехідні періоди і наголосив на головних складових цього суспільного явища: 1) утилітарність (корисність) в почуттєвому вимірі; 2) гедонізм, грошова корисність (цінується те, що приносить задоволення); 3) релятивізм моральної свідомості, а звідси – і нігілізм масової свідомості і «панування сили» і примусу, яке стає єдиним засобом самозахисту в умовах відсутності абсолютних моральних норм (моральна анархія) [9, Р. 508–511]. Тут слід було б додати й ще одну рису, що стала характерною ознакою часу – безвідповідальність політика

як спосіб поведінки. Певний штрих до «картини часу» і його дійових осіб намагалися подати І. Дзюба та М. Стріха, Є. Сверстюк, О. Забужко та ін.

Україна перебуває в кризово-перехідному стані, а, отже, нагально потребує системних перетворень з метою самовизначення не лише економічно прогресивно спрямованого, а й більш глобального плану – цивілізаційно спрямованого. Як відомо, саме культурна межовість України помножена на геополітичний детермінізм та історично зумовлені вектори тягіння є визначальною складовою сучасної системної кризи, яка, охопивши економіку, базується (й живиться) власне на пострадянській свідомості суспільства та пролетаризовано-спотворених і етатистських міфах попередньої доби бездержавності, а – відтак і соціальний інтерес, тобто розуміння самих себе і взаємозв'язків в середині спільноти формує відповідний соціокультурний контекст у якому живемо. Розуміння того, що в новоствореній державі й соціумі, який формується, підґрунтям його соціальної єдності й цілеспрямованості в державобудівництві є культура, в основі розвитку якої є подолання комплексу неповноцінності через компенсацію і надкомпенсацію особистості (про що наголошував відомий психолог Альфред Адлер) не стало надбанням державної політики і державного мислення. Адже саме компенсаторний фактор почуття неповноцінності реалізує такі тенденції як жагу до влади і спільності дії і це також у свою чергу є потужним фактором культурної динаміки.

Для сучасного українського суспільства ускладнюючим фактором є те, що розвиваючись на радянській базі, з використанням такого потужного чинника як радянськоросійська культура й пострадянський культурний простір, які є значно потужнішими й конкурентоздатнішими за український (україномовний), а тому умови конкуренції в цій сфері є неадекватно різномірними. А, отже, для урівноваження можливостей в Україні потужним чинником має виступати держава, яка здатна застосовувати регульовальні механізми. В Україні через невідповідність бюрократичної машини вимогам часу в переважній більшості домінуючо-культурним стало занесене (запозичене), а не власне. Більше того, запозичене стало досить швидко сприйматись і засвоюватись більшістю населення, а само воно вплелось в різномірне плетиво світової глобальної системи з певними домінантами й заповненими нішами.

Умотивованість запозичуваності зумовлена тим, що в СРСР більшість спільноти не мала доступу до використання певних культурних здобутків й застосування їх передовсім у побуті й задоволенні дозвілля. Окрім того, зміна цінностей й історичного світогляду так само складно увиходить у свідомість людей, а національна ідентичність повсякчас розмивається через пропонований інформаційний продукт. (А тут регулятором виступає не лише держава, а й власник).

Упродовж останніх років серед науковців ведуться дискусії про українську національну ідею та формування української національної ідентичності, що само по собі зумовлено стратегічними пошуками української перспективи й її бачення з домінуючим культурно-українським чи запозиченим. Порівняльний аналіз процесів формування історичної пам'яті народу та становлення національної ідентичності на регіональному рівні (прикладі Донецька і Львова), проведений істориками та соціологами Львівського національного університету імені І. Франка, показав, що практично процеси, хоча й неоднакові, але знаковим явищем є формування загальноукраїнської національної

ідентичності. Особливо впливовими чинниками стало відзначення пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 р., дієвість загальнонаціональних заходів з приводу увічнення пам'яті визначних українських діячів. «Дані національного опитування показують, що жодна із всіх можливих групових ідентичностей в Україні не може претендувати на абсолютну більшість. Але жодна інша не може конкурувати з українською ідентичністю щодо її популярності у загальнонаціональному масштабі» [8, с. 61].

Отже, формування національного культурного простору сучасної України перебуває у вирі надзвичайних випробувань, що їх диктує час і ті умови, в яких формується нова економічна та соціальна структура суспільства й породжуються запити соціуму.

1. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910–30-х років / І. Бондар-Терещенко. – К.: «Темпора», 2009. – С. 159. 2. Горинь Б. Туга Віктора Цимбала. Документальний роман-есе / Б. Горинь. – К.: Університетське видавництво «Пильсари», 2005. – 288 с. 3. Іван Марчук плакав на відкритті свого

музею // Режим доступу: <http://gazeta.ua/index.php?id=336148>. 4. Кралюк П. Криза ідентичності, або Дещо про неукраїнську «культурну гегемонію» / П. Кралюк // День. – 2010, 29–30 жовтня. 5. О. А. Гриценко (редактор-упорядник), В. В. Солодовник, М. Ю. Рябчук, І. С. Булкина, Н. К. Гончаренко, О. В. Ірванець, І. А. Кулінкович Дослідження проблем трансформації культурної сфери та шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку сучасної України. Аналітичний огляд і рекомендації // Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2009-10-2.php. 6. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія. навчальний посібник: вид. 2-ге, перероблене та доповнене / Є. Подольська, В. Лихвар, К. Іванова. – К., Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с. 7. Стріха М. Тож яку державу вони будують? (спроба аналізу політики нової влади) / М. Стріха // День. – 2010, 18 листопада. 8. Соціальний капітал, історична пам'ять та регіоналізм в Україні: приклади Львова і Донецька у ширшій порівняльній перспективі. Проект ДФФД № 07.07/107. Керівник проекту Я. Й. Грицак / Фундаментальні орієнтири науки. Збірник статей за матеріалами проектів гуманітарного та соціально-економічного напрямів ДФФД. – К.: «Академперіодика», 2005. – С. 54–78. 9. Sorokin P. A. Social and cultural dynamics. Vol. II. Fluctuation of systems of Truth, Ethics, and Law. – New York, 1937–1941. – 727 p. 10. Top 100 living geniuses Telegraph, 31/10/2007 // Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1567544/Top-100-living-geniuses.html>.

Олександр Ситник

В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності

У статті здійснено спробу розглянути погляди В. Липинського та Д. Донцова на українську державність з позиції компаративістського підходу. Виокремлюється загальне та особливе в розумінні ідеї української державності з позиції консерватизму та інтегрального націоналізму. Розглядається їхнє відношення до місця та ролі нації в процесі державотворення.

The views of V. Lypynskiy and D. Dontsov on the Ukrainian state are examined according to the viewpoint of comparative approach. The common and specific features of the idea of Ukrainian state after conservatism and integral nationalism are extracted and the influence of both ideologies on the place and role of nation in the process of state's forming is analyzed.

Перша третина ХХ ст. в українській політичній думці була репрезентована плеядою яскравих теоретиків, серед яких особливе місце займають В. Липинський і Д. Донцов. Їхні погляди стають відомими широкому загалу дослідників в Україні з початку 90-х рр. ХХ ст. До цього часу їхні політичні концепції були в центрі наукової уваги представників української діаспори. Незважаючи на значні напрацювання в дослідженні творчості В. Липинського та Д. Донцова, як вітчизняними дослідниками, так і науковцями з діаспори, залишаються моменти, на яких слід акцентувати увагу.

Метою цієї статті є спроба з компаративістської точки зору виявити спільне та відмінне у поглядах на українську державність В. Липинського та Д. Донцова.

Обидва діячі творили в умовах переломного періоду, характерними ознаками якого були: криза історичного оптимізму, просвітительської філософії, виникнення ідеологічного вакууму як наслідок ідей позитивізму та критики традиційних ідеологій. В цей період вповні виявилася ідейна вичерпність та цілковита ідейна неспроможність українських державницьких концепцій, побудованих на дотеперішньому, ще з ХІХ ст., способі політичного мислення.

Враховуючи об'єктивні причини та суб'єктивні чинники В. Липинський і Д. Донцов представили дві концепції української державності: консервативну та націоналістичну. Не зайвим буде нагадати і про складні міжособистісні стосунки між ними. Як зазначав М. Сосновський: «Для українських правих кіл (хліборобів-державників) Донцов є звичайним плагиатором, бо, мовляв, він використав працю В. Липинського і свої ідеї та концепції прямо «списав» з «Листів до братів-хліборобів» (О. Назарук і сам В. Липинський) [7, с. 386].

Однак, і «Листи до братів-хліборобів» В. Липинського, і «Націоналізм» Д. Донцова кардинально змінили духовну ситуацію в Україні. Кожен із них по-своєму намагався дати відповідь на поразку української національної революції і втрату новоствореної державності.

На думку окремих авторів основним джерелом інтелектуального натхнення для Д. Донцова був В. Липинський [5, с. 290], котрий сам звинуватив Донцова в крадіжці його ідей. Фактично вони сповідували більшою чи меншою мірою однакові погляди на те, як досягти державності. Визначальна відмінність між ними полягала лише в практичному питанні – хто її має досягти: нація і націоналісти (чи «охлократи», як називав їх Липинський), або аграрники і консерватори («класократи»)? Пов'язаний з цим не лише важливий факт непримиренності Д. Донцова, абсолютно ворожого Росії, з вірою В. Липинського і партії хліборобів у те, що співпраця українців з Росією, не тільки необхідна з історичних і географічних причин, але й бажана. В. Липинський – традиціоналіст, він шукає і знаходить опертя для своїх теорій в минулому України. Почуття історичного в нього дуже сильне. Натомість у Д. Донцова обґрунтування українського націоналізму побудовано скоріше на прикладах інших народів.

У листі до О. Назарука з лютого 1928 р. Липинський пише про «Націоналізм» Донцова, заявляючи, що він перехопив у нього ідею української державності, яку «я від ранньої молодості пропагував... серед тодішніх соціалістів і культурників українських. Перший підхопив її і звернувся зразу проти мене» [7, с. 427].

В. Липинський і Д. Донцов подібні у своїй світоглядній основі. Такою основою виступав волюнтаризм. Вони справедливо критикували своїх попередників за неврахування вольового чинника. Проте, якщо Д. Донцов будував